

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

ارزیابی تطبیقی روایات معصومین علیهم السلام

با اقوال لغویان در مفردات

سوره های روم، ق، غافر و نجم

استاد راهنما:

دکتر سعیده غروی

نگارنده:

راضیه زارعی ارشاد

تابستان ۱۳۹۳

سپاس و حمد بیکران خدای را که دلها با نام او آرامش یافته و قلبها با یاد او زنده است و گامها با قدرت و یاد او استوار و دریاها بیکران با نیروی او در خروشدند.

نهایت تقدیر و تشکر را دارم از تمامی کسانی که مرا در به ثمر رسیدن این پروژه تحقیقاتی یاری رسانیده‌اند مخصوصاً مکتب نشینان کوی آل الله، اساتید بزرگوارم علی‌الخصوص استاد بزرگوارم سرکار خانم دکتر غروی به عنوان استاد راهنما، که راهنمایی‌های بی دریغشان همواره روشنگر راهم بوده است.

تقدیر و تشکر می‌کنم از خاک نشینان کوی اهل بیت علیهم‌السلام پدر و مادر مهربان و زحمتکش که تار و پود وجودم را از عشق و معرفت به قرآن و آل الله سیراب کرده‌اند و زمینه ساز بهره‌گیری ام از علوم قرآن و عترت بوده‌اند و تمامی خانواده ام.

چکیده

شناخت واژه‌ها و فهم دقیق مفردات قرآن از جمله مقدمات مهم، در فهم قرآن و تفسیر به شمار می‌آید و بدون آگاهی برآن، دسترسی بر محتوا و معانی آن ممکن نخواهد بود. نکته مهم در پی بردن به مفهوم واژه های قرآن لزوم بهره گیری از کلام ائمه (علیهم السلام) در کنار نظرات لغویون است با ارزیابی نظرات لغویان با کلام ائمه (علیهم السلام) چنین به دست می‌آید؛ لغویان در تبیین مفردات بیشتر به توضیح معنای لغوی و اصطلاحی واژه، مصادیق معنایی متعدد، اصل، ریشه و مشتقات پرداخته اند و در روایات گاهی روایت به صراحت در مورد معنای یک واژه بحث نشده ولی می‌توان از دل روایت معنای واژه را بیرون کشید و پی به معنا برد؛ در مواردی کتاب لغت و روایت با هم، هم پوشانی داشته و معنای لغوی واژگان را بیان کرده اند؛ اما در بیشتر موارد، معصومین (علیهم السلام) از این حد گذر کرده و به ذکر معنای تأویلی و باطنی واژگان، معرفی مصادیق عینی و خارجی آن‌ها، وجوه یک واژه پرداخته‌اند؛ گاهی نیز معنای لغوی و مصادیق واژه هر دو در روایات مختلف آمده است و در مواردی معصومین (علیهم السلام) به دلایل متعدد از جمله اهمیت عبادی و شرعی یا ارزش ویژه آن در مورد آن واژه بحث کرده اند، اما مسأله مهم عدم تباین بین ائمه (علیهم السلام) و لغویون در مورد مفردات قرآنی است؛ چون لغویون به معنای لغوی واژه توجه دارند اما ائمه اطهار (علیهم السلام) که علم جامع قرآن در انحصار و اختیار ایشان است به معنای باطنی و تأویلی قرآن پرداخته اند. بنابراین با بررسی اقوال لغویان در کنار روایات در مورد مفردات قرآنی، کار برای پژوهندگان آسان شده و باعث درک صحیح مراد الهی و معارف دینی می‌شود و علاوه بر آن اگر به پژوهش در کلام معصوم (علیهم السلام) در مورد واژگان قرآن بپردازیم در واقع به یک حوزه معرفتی محکمی در مورد مفردات قرآن دست می‌یابیم.

واژگان کلیدی: معصومین (ع)، لغویون، روایات، مفردات، سوه روم، سوره ق، سوره غافر،

سوره نجم.

عنوان.....صفحه

مقدمه.....۱

فصل اول: کلیات و مقدمات

۱-۱. کلیات.....۵

۱-۱-۱. بیان مسأله.....۵

۱-۱-۲. سوالهای تحقیق.....۶

۱-۱-۲-۱. سوال اصلی.....۶

۱-۱-۲-۲. سوالهای فرعی.....۶

۱-۱-۳. فرضیه ها.....۶

۱-۱-۴. سابقه و پیشینه تحقیق.....۷

۱-۱-۵. ضرورت و اهمیت تحقیق.....۷

۱-۱-۶. سازماندهی تحقیق.....۸

۱-۱-۷. هدفها و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق.....۸

۱-۱-۸. روش تحقیق.....۸

۱-۱-۹. مفهوم شناسی.....۹

۱-۱-۹-۱. روایت.....۹

۱-۱-۹-۲. حدیث.....۱۰

۱-۱-۹-۳. لغویان.....۱۱

۱-۱-۹-۴. مفردات.....۱۱

۲-۱. مقدمات.....۱۳

۲-۱-۱. فضائل سوره‌های روم، غافر، ق، نجم.....۱۳

۲-۱-۱-۱. فضیلت تلاوت سوره روم.....۱۳

الف) غرض نزول سوره روم.....۱۳

ب) محتویات سوره روم.....۱۳

۲-۱-۲-۱. فضیلت تلاوت سوره غافر.....۱۴

- الف) غرض نزول سوره غافر ۱۵
- ب) محتویات سوره غافر ۱۶
- ۱-۲-۳. فضلیت تلاوت سوره ق ۱۷
- الف) غرض نزول سوره ق ۱۸
- ب) محتویات سوره ق ۱۹
- ۱-۲-۴. فضلیت تلاوت سوره نجم ۲۰
- الف) غرض نزول سوره نجم ۲۱
- ب) محتویات سوره نجم ۲۱

فصل دوم: بررسی تطبیقی روایات معصومین(ع) با اقوال لغویان در مفردات

سوره‌های مبارکه غافر، نجم، ق، روم

- ۱-۲. سوره مبارکه «ق» ۲۶
- ۱-۱-۱. «المتلقیان» ۲۶
- ۱-۱-۱-۱. اقوال لغویان ۲۶
- ۱-۱-۱-۲. روایات ۲۷
- ۱-۱-۱-۳. طرح و بررسی ۲۸
- ۱-۱-۲. «رَقِیب» ۲۹
- ۱-۲-۱-۱. اقوال لغویان ۲۹
- ۱-۲-۱-۲. وجوه ۳۱
- ۱-۲-۳. عتید ۳۱
- ۱-۳-۱-۱. اقوال لغویان ۳۱
- ۱-۳-۱-۲. روایات مشترک دو کلمه «رَقِیب» و «عتید» ۳۲
- ۱-۳-۱-۳. طرح و بررسی ۳۳
- ۱-۲-۴. «كَفَّارٌ» ۳۶
- ۱-۴-۱-۱. اقوال لغویان ۳۶
- ۱-۴-۱-۲. روایات مشترک «كفار» و «عنید» ۳۸
- ۱-۴-۱-۳. طرح و بررسی واژه «عنید» ۴۰
- ۱-۲-۵. «عنید» ۴۲

- ۴۲ ..... ۱-۵-۱-۲. اقوال لغویان
- ۴۳ ..... ۳-۵-۱-۲. طرح و بررسی واژه «کفّار»
- ۴۵ ..... ۶-۱-۲. «مریب»
- ۴۵ ..... ۱-۶-۱-۲. اقوال لغویان
- ۴۶ ..... ۲-۶-۱-۲. روایات
- ۴۶ ..... ۳-۶-۱-۲. طرح و بررسی
- ۴۷ ..... ۷-۱-۲. «خروج»
- ۴۸ ..... ۱-۷-۱-۲. اقوال لغویان
- ۴۹ ..... ۲-۷-۱-۲. روایات
- ۴۹ ..... ۳-۷-۱-۲. طرح و بررسی
- ۵۱ ..... ۸-۱-۲. «سائق»
- ۵۱ ..... ۱-۸-۱-۲. اقوال لغویان
- ۵۲ ..... ۹-۱-۲. «شهید»
- ۵۳ ..... ۱-۹-۱-۲. اقوال لغویان
- ۵۴ ..... ۲-۹-۱-۲. وجوه
- ۵۵ ..... ۳-۹-۱-۲. روایات مشترک «سائق» و «شهید»
- ۵۵ ..... ۴-۹-۱-۲. طرح و بررسی واژه «سائق» و «شهید»
- ۵۸ ..... ۱۰-۱-۲. «قلب»
- ۵۸ ..... ۱-۱۰-۱-۲. اقوال لغویان
- ۶۰ ..... ۲-۱۰-۲-۲. وجوه
- ۶۰ ..... ۳-۱۰-۱-۲. روایات
- ۶۱ ..... ۴-۱۰-۱-۲. طرح و بررسی
- ۶۳ ..... ۱۱-۱-۲. «قرین»
- ۶۳ ..... ۱-۱۱-۱-۲. اقوال لغویان
- ۶۵ ..... ۲-۱۱-۱-۲. روایات
- ۶۶ ..... ۳-۱۱-۱-۲. طرح و بررسی
- ۶۸ ..... ۲-۲. سوره مبارکه «روم»**
- ۶۸ ..... ۱-۲-۲. «ربا»
- ۶۸ ..... ۱-۱-۲-۲. اقوال لغویان
- ۶۹ ..... ۲-۱-۲-۲. روایات
- ۷۱ ..... ۳-۱-۲-۲. طرح و بررسی

- ۷۲ ..... ۲-۲-۲. «فطرت»
- ۷۲ ..... ۱-۲-۲-۲. اقوال لغویان
- ۷۳ ..... ۲-۲-۲-۲. روایات
- ۷۹ ..... ۳-۲-۲-۲. طرح و بررسی
- ۸۱ ..... ۳-۲-۲. «القربی»
- ۸۱ ..... ۱-۳-۲-۲. اقوال لغویان
- ۸۲ ..... ۲-۳-۲-۲. روایات
- ۸۵ ..... ۳-۳-۲-۲. طرح و بررسی
- ۸۷ ..... ۳-۲. سوره مبارکه «نجم»**
- ۸۷ ..... ۱-۳-۲. «نجم»
- ۸۷ ..... ۱-۱-۳-۲. اقوال لغویان
- ۸۸ ..... ۲-۱-۳-۲. وجوه
- ۸۸ ..... ۳-۱-۳-۲. روایات
- ۸۹ ..... ۴-۱-۳-۲. طرح و بررسی
- ۹۰ ..... ۲-۳-۲. «مؤتفکه»
- ۹۰ ..... ۱-۲-۳-۲. اقوال لغویان
- ۹۱ ..... ۲-۲-۳-۲. روایات
- ۹۱ ..... ۳-۲-۳-۲. طرح و بررسی
- ۹۳ ..... ۳-۳-۲. «فواحش»
- ۹۳ ..... ۱-۳-۳-۲. اقوال لغویان
- ۹۵ ..... ۲-۳-۳-۲. روایات مشترک «فواحش» و «لمم»
- ۹۵ ..... ۳-۳-۳-۲. طرح و بررسی
- ۹۶ ..... ۴-۳-۲. «لمم»
- ۹۶ ..... ۱-۴-۳-۲. اقوال لغویان
- ۹۷ ..... ۲-۴-۳-۲. روایات «لمم»
- ۹۹ ..... ۳-۴-۳-۲. طرح و بررسی
- ۱۰۱ ..... ۵-۳-۲. «اغنی»
- ۱۰۱ ..... ۱-۵-۳-۲. اقوال لغویان
- ۱۰۲ ..... ۲-۵-۳-۲. روایات مشترک «اغنی»، «اقنی»
- ۱۰۲ ..... ۳-۵-۳-۲. طرح و بررسی
- ۱۰۳ ..... ۶-۳-۲. «أقنی»

- ۱۰۳ ..... اقوال لغویان ۱-۶-۳-۲
- ۱۰۳ ..... طرح و بررسی ۲-۶-۳-۲
- ۱۰۵ ..... «تَدَلَّى» ۷-۳-۲
- ۱۰۵ ..... اقوال لغویان ۱-۷-۳-۲
- ۱۰۵ ..... روایات ۲-۷-۳-۲
- ۱۰۶ ..... طرح و بررسی ۳-۷-۳-۲
- ۱۰۷ ..... ۴-۲. سوره مبارکه «غافر»**
- ۱۰۷ ..... ۱-۴-۲. «اسْتَكْبَرُوا»
- ۱۰۷ ..... ۱-۱-۴-۲. اقوال لغویان
- ۱۰۹ ..... ۲-۱-۴-۲. روایات
- ۱۱۰ ..... ۳-۱-۴-۲. طرح و بررسی
- ۱۱۱ ..... ۲-۴-۲. «عِبَادَت»
- ۱۱۱ ..... ۱-۲-۴-۲. اقوال لغویان
- ۱۱۳ ..... ۲-۲-۴-۲. وجوه
- ۱۱۳ ..... ۳-۲-۴-۲. روایات
- ۱۱۵ ..... ۴-۲-۴-۲. طرح و بررسی
- ۱۱۷ ..... ۳-۴-۲. «الْاِزْفَةُ»
- ۱۱۷ ..... ۱-۳-۴-۲. اقوال لغویان
- ۱۱۸ ..... ۲-۳-۴-۲. روایات
- ۱۱۸ ..... ۳-۳-۴-۲. طرح و بررسی
- ۱۲۰ ..... ۴-۴-۲. «خَائِنَةٌ»
- ۱۲۰ ..... ۱-۴-۴-۲. اقوال لغویان
- ۱۲۲ ..... ۲-۴-۴-۲. روایات
- ۱۲۲ ..... ۳-۴-۴-۲. طرح و بررسی
- ۱۲۴ ..... ۵-۴-۲. «التَّنَادِ»
- ۱۲۴ ..... ۱-۵-۴-۲. اقوال لغویان
- ۱۲۵ ..... ۲-۵-۴-۲. روایات
- ۱۲۶ ..... ۳-۵-۴-۲. طرح و بررسی
- ۱۲۸ ..... ۶-۴-۲. «التَّلَاقِ»
- ۱۲۸ ..... ۱-۶-۴-۲. اقوال لغویان
- ۱۳۰ ..... ۲-۶-۴-۲. روایات

۱۳۰	..... طرح و بررسی	۳-۶-۴-۲
۱۳۲	..... «الاشهاد»	۷-۴-۲
۱۳۲	..... اقوال لغویان	۱-۷-۴-۲
۱۳۴	..... روایات	۲-۷-۴-۲
۱۳۴	..... طرح و بررسی	۳-۷-۴-۲
۱۳۶	..... نتیجه گیری	
۱۳۸	..... فهرست منابع و مأخذ	
۱۳۸	..... منابع فارسی	
۱۳۹	..... منابع عربی	

مقدمه

قرآن به عنوان بزرگترین و مهمترین معجزه، برترین و آخرین قانون الهی مورد توجه و اهتمام خاص حضرت احدیت بوده و هست ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾^۱ که اگر همه اندیشمندان دست به دست هم دهند از آوردن مثل آن عاجزند: ﴿لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَا كُنْ لَهُمْ لِبَعْضِ ظَهِيرًا﴾^۲ یعنی: اگر انسانها و پریان اتفاق کنند که همانند این قرآن را بیاورند همانند آن را نخواهند آورد هر چند یکدیگر را کمک کنند. لکن اراده خدا بر آن شد که با نزول قرآن، راه هدایت بشر به سوی سعادت و کمال انسانی گشوده شود و نورانیت قرآن هر روز درخشش بیشتری پیدا کند؛ و بر تارک سیاهی دلهای غارتگران و بد اندیشان بکوبد. بدین جهت قرآن به عنوان ثقل اکبر بر رسول خدا سفارش شد تا در حفظ، نگهداری، ثبت و ضبط آن بکوشد و هرگز از آنچه بر او وحی شد پا فراتر نگذارد. رسول گرامی صلی الله علیه و آله از همان آغاز نزول قرآن بر آن بود که آیات حق را بر مردم تلاوت نماید و در مکه و مدینه اصحاب و یارانی تربیت نماید تا بتوانند، قرآن را از دستبرد اجانب حفظ نمایند؛ خصوصاً پسر عموی گرانقدرش حضرت علی علیه السلام را بر این امر مهم سفارش فرمود و او را بر تمامی اسرار، رموز و معانی قرآن آگاه کرد و خود به عنوان اولین مفسر در صدد بیان آن بر آمد و مردم را بر بعضی از اسرار این گنجینه نفیس آشنا ساخت و بر تلاوت، تدبر و تلاش در فهم معانی و رموز آیات کوشیدند و در عمل به آن ترغیب می نمود. در این راستا اصحابی تربیت نمود که با تمام سعی و هر یک چون نوری در بین مردم می درخشیدند؛ مکه، مدینه، بغداد و دیگر شهرهای بزرگ اسلامی، بر کرسی تدریس و تفسیر نشستند تا مردم را به سرچشمه زلال معارف الهی و سیره نبوی آشنا سازند. و اهل بیت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله به دلیل انتساب به مقام شامخ نبی خاتم صلی الله علیه و آله و توجه خاص آن و عنایت خاصه حضرت حق، مرجع، ملجا و مورد توجه عموم مردم بوده اند و نقش بسیار مهم و حساس آنان در بیان احکام الهی و سنت نبوی و نیز هدایت و ارشاد مردم در تفسیر قرآن و بیان معارف الهی، حاکی از مراقبت دائم و تلاشهای بی وقفه آنان در حفظ و حراست قرآن و سنت از

۱. حجر، ۹.

۲. اِسْرَاء، ۸۸.

دستبرد اجانب می‌باشد؛ تا جایی که هر یک از آن بزرگواران در احیای مکتب توحیدی، شهد شهادت نوشیدند و بعضی با توجه به موقعیت زمانی، بر کرسی تدریس و تبیین احکام و تفسیر آیات، تکیه زدند و شاگردان بی شماری تربیت کردند. پس اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله به مثابه در ورود به معارف الهی قرآن و اسلام ناب می‌باشند همانگونه که حضرت امیر علیه السلام می‌فرمایند: «ما - اهل بیت - نزدیکان و یاران و گنجوران و درهای رسالتیم به هیچ خانه ای نتوان رفت مگر از درهای آن و هر که جز این کند دزد خوانده می‌شود»^۱.

حال که اهمیت و جایگاه منابع روایی در تبیین حقایق ناب قرآنی اندکی روشن شد نوبت آن است که بدانیم گام نخست در فهم و تفسیر معانی آیات، به دست آوردن معانی الفاظ و تک واژه‌های آیات است. از آنجا که قرآن کریم به زبان عربی مبین و مطابق با اسلوب‌های بیان عربی و نظم بدیع آن نازل شده است. بدیهی است هر کس بخواهد به معانی و مقاصد قرآن کریم دست یابد، باید بهره زیادی از زبان و لغت عربی داشته باشد و گرنه قادر به فهم آن نخواهد بود. مسلماً صحابه پیامبر گرامی اسلام در عصر نزول قرآن با آن که آشنایی نسبتاً کاملی به زبان خود داشتند و در معانی واژگان قرآن و فهم مراد آیات کم تر با دشواری روبرو می‌شدند، ولی عواملی مانند اینکه همه اصحاب پیامبر و مخاطبان قرآن در فهم کلمات و عبارات قرآن یکسان نبودند و سطح فهم و درک آنها متفاوت بود و با گسترش اسلام و مسلمان شدن اقوام و ملل دیگر تأثیرپذیری زبان عربی از دیگر زبان‌ها شدت گرفته بود باعث می‌شد تا آنان در فهم پاره ای از واژه‌های قرآن دچار دشواری شوند و همه این موارد موجب شد تا صحابه و تابعین خود را نیازمند بررسی بیشتر برای درک صحیح قرآن ببینند و به توضیح و تبیین کلمات قرآن بپردازند و دانش‌های جدیدی برای فهم کلمات قرآن بوجود آورند. یکی از دانش‌های بنیادین موردنیاز، دانش مفردات است دور از صواب نیست اگر بگوییم که پس از آشنایی با قرآن و قرائت آن، نخستین دانش موردنیاز برای فهم قرآن و تدبر در آن، دانش معنی شناسی و مفردات است و آشنایی با این دانش و توجه به مفردات آیات و داشتن معنای صحیحی از آنها یکی از مقدمات مهم در فهم قرآن می‌باشد بنابراین قرآن پژوهان همواره، می‌بایست با استفاده از کتب لغوی متعدد عربی و نیز کتبی که به طور ویژه، در زمینه ی مفردات قرآن، نگاشته شده‌اند، به معنای مفردات دسترسی یابند، که اگر قرآن پژوهان تنها به آراء

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۴، ص ۱۸۴.

لغویان توجه کنند و از روایات معصومین (علیهم السلام)، در زمینه ی مفردات ایات غافل شوند، در بسیاری از موارد ممکن است به فهم صحیحی از آیات دسترسی پیدا نکنند چنانکه با تتبع در سخنان بازمانده از حضرت علی (علیه السلام) اعم از خطبه ها، نامه ها و کلمات قصار، نخستین نشانه های توجه به تفسیر آیات و شرح مفردات قرآنی را به طور آشکار در سخنان آن بزرگوار می بینیم لذا مراجعه به روایات نیز در کنار آراء لغویان از مقدمات مهم برای فهم مفردات قرآن، و در نتیجه تبیین مفهوم آیات است.

این رساله در دو فصل تنظیم گردیده است. فصل اول دارای دو بخش است؛ در بخش اول آن به کلیات بحث پرداخته شده است که شامل مقدمه، تبیین موضوع، اهمیت و ضرورت آن، پیشینه تحقیق، روش تحقیق و مفهوم شناسی است. بخش دوم به معرفی اجمالی سور از جمله فضائل، غرض و محتوای سوره های (غافر، ق، روم و غافر) پرداخته و در فصل دوم که بخش اصلی این رساله است به ارزیابی تطبیقی روایات با اقوال لغویان در مفردات سوره های "غافر، روم، ق و نجم" پرداخته شده است.

فصل اول

کلیات و مقدمات

۱-۱. کلیات

۱-۱-۱. بیان مسأله

قرآن کتابی است برای راهنمایی مسلمانان به سوی سعادت ابدی نازل شده است و دربرگیرنده معارف و مفاهیم عمیقی برای هدایت انسان‌ها به سوی کمال است لذا باید برای هر مسلمانی قابل فهم باشد. پس اولین گام به سوی این دریای بیکران شناخت دقیق و فهم صحیح واژگان آن است. قرآن کریم به زبان عربی روشن نازل شده و مخاطبان اولیه قرآن یعنی اعراب در فهم ظاهر بیشتر آیات قرآن مشکلی نداشتند و بر پایه‌ی حجت عقلایی ظواهر قرآنی، به فهم ساده خود از آیات اعتماد داشتند. همچنین ریز بینی برخی صحابه قرآن پژوه، دقت در کشف لایه‌های دیگری از ظواهر را در پی داشته است.

در قرن دوم لغت‌نگاران بر پایه‌ی مطالعه میدانی کاربردهای عربی به جهت خدمت به قرآن و درک مفاهیم آن شروع به تدوین لغت‌نامه‌های عربی نمودند و کم کم این کار وسعت گرفت. غالب این منابع اکنون در دسترس ما بوده و نقش مؤثری در فهم آیات الهی دارند.

از سوی دیگر اهل بیت (علیهم‌السلام) نیز که معلمان و مفسران حقیقی قرآن کریم می‌باشند و علم کامل قرآن در نزد ایشان جمع است در روایات خود به تبیین معانی آیات و مراد الهی از آنها پرداختند. لذا این روایات، منبع اصیلی در شناخت معارف و احکام دینی برداشت شده از قرآن است. دسته‌ای از این روایات در جهت تبیین معنای مفردات قرآنی صادر شده است که راهگشای مناسبی برای فهم بهتر معنای آیات الهی هستند. وجود برخی تفاوت‌ها در تفسیر و توضیح مفردات قرآنی در

منابع روایی و لغت نامه‌های عربی، انگیزه ارزیابی تطبیقی این دو را به منظور فهم عمیق آیات قرآن، تقویت می‌کند.

۱-۱-۲. سوال‌های تحقیق

۱-۱-۲-۱. سوال اصلی

در ارزیابی تطبیقی روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) با اقوال لغویان در مفردات سوره‌های روم، ق، نجم و غافر به چه نتایجی می‌رسیم؟

۱-۱-۲-۲. سوال‌های فرعی

۱. معانی واژگان تفسیر شده در روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) در سوره‌های روم، ق، نجم و غافر چه نسبتی با اقوال لغویان دارند؟
۲. علت اختلاف معانی ظاهر واژگان با ایضاح لفظی آنها در روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) چیست؟

۱-۱-۳. فرضیه‌ها

- ۱- در ارزیابی تطبیقی بین روایات و اقوال لغویان به این نتیجه خواهیم رسید که در مواردی بنابر سیاق آیه، معنای حقیقی و مصداق اصلی واژه و گاه به تأویل بردن آن، سبب اختلاف معنای ظاهری واژگان با تبیین اهل بیت از آن واژه گردیده است.
- ۲- با بررسی روایات مفردات سوره‌های غافر، روم، ق و نجم نسبت بین این روایات با اقوال لغویان شامل موارد تساوی (عین معنای لغوی واژه)، در مواردی عموم و خصوص من وجه، گاهی عموم و خصوص مطلق بوده و در موارد دیگر از آنجا که روایات به ذکر تأویل یا بطن یا مصداق واژه پرداخته است، رابطه تباین برقرار است.
- ۳- لغویان در حد کاربردهای اعراب آن عصر به تبیین معانی واژگان پرداختند ولی اهل بیت (علیهم‌السلام) غالباً از این حد گذر کرده و به تبیین مراد خداوند از آن واژگان گاه با عبور از معنای ظاهری آنها پرداختند، گاه از روایات به ذکر مصداق آیات می‌پردازند در حالی که برپایه قواعد زبانی و تفسیری نمی‌توان این مصادیق را مصداق انحصاری آیه دانست، و غالب این روایات نیز دلالتی بر انحصار ندارند. و گاه بر بطون و تأویلات آیه اشاره دارند.

۱-۱-۴. سابقه و پیشینه تحقیق

یکی از مباحثی که از همان آغاز مورد توجه مسلمانان قرار گرفت، دانشی است که کلمات و واژگان قرآن را به بررسی و شناسایی می‌گیرد و سابقه ی این دانش به عصر رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله باز می‌گردد زیرا بر طبق آیاتی از قرآن پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله موظف بودند تا کلام الهی را برای مردم تبیین نموده و ابهام را برطرف سازد و با توجه به نقش انکارناپذیر مفردات قرآن در فهم بهتر قرآن و ادبیات دینی و همچنین احادیث معصومین علیهم السلام، همواره این دانش مورد اهتمام و توجه جدی لغویان و مفسران قرآن بوده است و هرکدام از آنان به فراخور فرصت و امکانات خود از آن استفاده کرده‌اند و در زمینه ی مفردات قرآن کتاب‌های لغوی زیادی به رشته تحریر در آورده‌اند و یکی از بزرگترین و موفق‌ترین پدیدآورنده اثری در تفسیر واژه‌های قرآن راغب اصفهانی می‌باشد. اما تا کنون هیچ مقاله یا کتابی بدین شکل به بررسی مقایسه ای روایات ائمه علیهم السلام و اقوال لغویان در مفردات آیات قرآن نپرداخته است، در واقع این کار نو و بدیعی است که توسط دانشجویان بسیاری صورت گرفته است.

۱-۱-۵. ضرورت و اهمیت تحقیق

نخستین دانش مورد نیاز برای فهم قرآن و تدبر در آن، دانش مفردات است و فهم ادبیات دینی در حوزه قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام از طریق همین واژگان حاصل می‌آید و هرکس که بخواهد از دریای بی کران قرآن کریم، بهره برد و بر شگفتیهای آن مطلع گردد، به ناچار می‌باید بر الفاظ آن آشنا باشد؛ به ویژه که در برخی از الفاظ آن، وجوه و معانی عمیقی نهفته است که بدون آگاهی بر آن، دسترسی بر محتوا و معانی آن ممکن نخواهد بود. بنابراین با توجه به اهمیت و ضرورت مفردات در فهم قرآن و تفسیر در کنار روایات معصومین علیهم السلام که معلمان اصلی قرانند کار را برای پژوهندگان آسان نموده و باعث درک صحیح مراد الهی و معارف دینی می‌شود و در صورتی که در این بررسی به کلام ائمه علیهم السلام توجه کافی صورت نگیرد باعث فهم غیر صحیح احکام و معارف دینی می‌شود علاوه بر این اگر به پژوهش در کلام معصوم علیهم السلام در مورد معنای واژگان قرآن بپردازیم در واقع به یک حوزه معرفتی محکمی در مورد مفردات قرآن دست می‌یابیم.

۱-۱-۶. سازماندهی تحقیق

این رساله در دو فصل تنظیم گردیده است، در فصل اول که شامل دو بخش است، به کلیات بحث شامل بیان مسأله و اهمیت و ضرورت آن، پیشینه تحقیق، روش تحقیق، سوالات تحقیق، فرضیه تحقیق و تبیین اصطلاحات و مفاهیم کلیدی پرداخته شده است. و در بخش دوم فضائل، غرض و محتوای سوره‌های غافر، ق، روم و نجم بیان شده است. فصل دوم که به عنوان بخش اصلی پایان نامه است به طور مستدل به ارزیابی تطبیقی روایات با اقوال لغویان در مفردات سوره‌های غافر، ق، روم و نجم پرداخته می‌شود.

۱-۱-۷. هدف‌ها و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق

۱. توجه دادن به محوریت کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) در تبیین آیات که ایشان معادن وحی الهی هستند.
۲. کشف معنای واژگان قرآن مطابق عصر نزول، و پیش از پیدایش تطور معنایی در آنها.

۱-۱-۸. روش تحقیق

تحقیق حاضر به روش تفسیری - تحلیلی و با استفاده از منابع روایی - تفسیری نگاشته شده است. بدین صورت که ابتدا روایاتی که از امامان معصوم (علیهم‌السلام) در مورد معنای مفردات سوره‌های غافر، روم، ق و نجم مطرح شده بود را از تفاسیر روایی مانند «البرهان»، «نورالثقلین»، «صافی»، «قمی» و نیز کتب روایی چون «کافی»، «من لایحضره الفقیه»، «معانی الأخبار» و «وسائل الشیعه» استخراج گردید. سپس آنها با یکدیگر مقایسه شدند و احادیث مشترک حذف گردید. پس از جمع‌آوری احادیث، بررسی، تطبیق تفاوت‌ها و استدراک آنها از منابع اصیل، تک‌تک آنها ترجمه شد یا قسمتی از متن عربی روایات با کتب ترجمه مورد تطبیق قرار گرفته و استفاده گردید. سپس اقوال لغویون در مورد واژه‌های مطرح شده در این روایات، از کتب لغات معتبر و دسته اول استخراج شده و ترجمه شد و همچنین در مواردی مشتقات برخی از واژه‌ها برای کمک به معنای واژه نقل گردید. علاوه بر این‌ها وجوه معنایی واژه‌های مورد نظر در قرآن نیز بیان شده

است. سپس در قسمت طرح و بررسی به ارزیابی تطبیقی بین روایات با اقوال لغویان پرداخته شده است.

۱-۱-۹. مفهوم شناسی

۱-۱-۹-۱. روایت

روایت؛ در لغت به معنای حمل است، چنان که گویند: «رَوَى الْبَعِيرُ الْمَاءَ»؛ شتر آب را حمل کرد. و به شخص سیراب بخاطر آشامیدن آب «رِیَان» می گویند.^۱ همچنین به معنای داستان، قصه و نمایش نامه نیز آمده است.^۲ و به روز هشتم ذی الحجة بدین جهت که حاجیان برای عزیمت به عرفات آب حمل می کنند، یوم الترویة گفته شده است.^۳ اما کلمه روایت در مفهوم ثانویه خود به سخن و کلام نیز اطلاق شده است چرا که سخن و کلام می تواند از طریق نقل شدن، به دیگری انتقال یابد و از این جهت به ناقل سخن نیز راوی گفته می شود، به همین ترتیب کلمه روایت در علم الحدیث بر نوع خاصی از کلام یعنی کلام معصوم (علیه السلام) اطلاق گشته است و گویا از این جهت بین آب و کلام معصوم (علیه السلام) نوعی مشابهت به میان آمده است، زیرا همانگونه که آب عامل مناسبی جهت رفع تشنگی ظاهری است، کلام معصوم (علیه السلام) نیز می تواند به رفع تشنگی معنوی بینجامد.^۴

در اصطلاح علم روایت مترادف با معنای حدیث می باشد. و همان حوزه معنایی حدیث درباره روایت نیز جاری است، هر چند که اصطلاح روایت کاربرد کمتری نسبت به حدیث دارد. و به حدیث از آن جهت روایت گفته شده است که گفتار، فعل یا تقریر معصوم را نقل یا حمل می کند. راوی حدیث نیز در حقیقت حامل حدیث است.^۵

۱. أحمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، چاپ دوم، (قم: موسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ ق)، ج ۲، ص ۲۴۶؛
طریحی، مجمع البحرین، (تحقیق: سید احمد حسینی)، چاپ سوم، (تهران: کتاب فروشی مرتضوی)، ۱۳۷۵ ش)، ج ۱، ص ۱۹۸ - ۱۹۹،
۲. فؤاد افرامستانی، فرهنگ ابجدی، (مترجم: رضا مهیار)، چاپ دوم، (تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ش)، ص ۴۴۶.
۳. طریحی، ج ۱، ص ۱۹۶.

۴. مجید معارف، تاریخ عمومی حدیث، چاپ دوم، (تهران: کویر، ۱۳۸۱ ش)، ص ۲۷-۲۸
۵. علی نصیری، حدیث شناسی، چاپ اول، (قم: انتشارات سنابل، ۱۳۸۳ ش)، ج ۱، ص ۳۰

۱-۱-۹-۲. حدیث

حدیث در لغت به معنای هر چیزی نو، تروتازه است.^۱ واژه حدیث با توجه به عنصر معنایی خود دو کارکرد لغوی دارد که، عبارتند از: گفتار و رخداد. به گفتار از آن جهت حدیث می‌گویند که به خاطر صدور تدریجی، هر بند و بخش آن نسبت به گذشته از تری و تازگی برخوردار است.^۲ اطلاق حدیث به «رخدادها» نیز به خاطر صدور تدریجی و نو به نو شدن آنها در مقایسه با رویدادهای پیشین است.^۳

تهانوی در «کشاف اصطلاحات الفنون» می‌گوید: حدیث در لغت، ضد قدیم است و استعمال می‌شود در کلام کم و زیاد و در اصطلاح محدثین عبارتست از: قول پیغمبر و حکایت فعل و تقریر و صفتش، و بعضی به قول صحابی و تابعی و آثار مرویه از آنها نیز حدیث، گفته‌اند.^۴ سیوطی به نقل از عالمان و محدثان در «تدریب الراوی» در تعریف حدیث آورده است: «حدیث، عبارت است از فعل، قول و تقریر پیامبر ﷺ، صحابیان و تابعان».^۵

اما ابن حجر عسقلانی در «فتح الباری فی شرح صحیح بخاری» در این مورد می‌نویسد: «مراد از حدیث در عرف هر چیزی است که به پیامبر ﷺ ارتباط پیدا می‌کند و گویی از این جهت در مقابل قرآن قرار دارد که نسبت به آن قدیم است».^۶

و حدیث در اصطلاح علمای شیعه عبارت است از: «کلامی که حکایت کند از گفتار یا کردار یا تأیید و امضای پیامبر ﷺ یا یکی از امامان معصوم (علیهم السلام)».^۷ اما حدیث در اصطلاح اهل سنت، عبارت عبارت است از: «کلامی که به پیامبر اکرم ﷺ یا یکی از صحابه یا تابعین منتهی می‌شود. و به خاطر تشخیص و جدا کردن هر دو قسم از یکدیگر گاهی به کلامی که به صحابه و تابعین منتهی می‌شود اثر می‌گویند».^۸

---

۱. خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، چاپ دوم، (قم: انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ق)، ج ۳، ص ۱۷۷.
۲. طریحی، ج ۲، ص ۲۴۶.
۳. علی نصیری، ص ۲۲.
۴. محمد علی بن علی بن محمد تهانوی حنفی، کشف اصطلاحات الفنون، چاپ دوم، (بیروت - لبنان: دارالکتاب العلمیة، ۱۴۲۷هجری ۲۰۰۶م)، ج ۱، ص ۳۸۰.
۵. سیوطی، تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی، چاپ اول، (بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۴۰۵ ق)، ج ۴، ص ۲۲۶.
۶. ابن حجر عسقلانی، فتح الباری، (بیروت: دارالاحیاء، بی تا)، ج ۱، ص ۱۷۴.
۷. سید حسن صدر عاملی کاظمی، نه‌ایة الدرایة (شرح الوجیزه شیخ بهایی)، (بی‌جا: نشر مشعر، بی تا)، ص ۸۰.
۸. جعفر سبحانی، أصول الحدیث و احکامه، چاپ سوم، (قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام) ۱۴۲۴ ق)، ص ۱۹.